

Mihók Sándor t. alezredes:

A PESTI INVALIDUS HÁZ TÖRTÉNETE

ÖSSZEFOGLALÓ: *A Pesti Invalidus Ház belső szabályzattal, saját rendfenntartókkal és haditörvényszékkel rendelkező katonai intézmény volt. Jogilag területenkívüliséget élvezett és nem tartozott Pest város joghatósága alá. A 18. század közepén „az aggostyánok pesti palotájában” 2500 ember élt a közel négyhektáros területen, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy város volt a városban. Az intézmény vezetője általában egy magas rangú tiszt volt, az ott élő invalidusok mindennapi életét katonai rendtartások szabályozták. Valójában itt minden rendelkezésre állt, ami a katonák és családjuk létfenntartásához nélkülözhetetlen volt. A rokkant katonák gyermekei részére iskola, a nők részére textilmanufaktúra létesült, továbbá volt saját pékségük, mészárszékük, templomuk, ispotályuk, gyógyszertáruk és temetőjük is.^{1,2}*

KULCSSZAVAK: *invalidus, Széchényi György érsek, kegyes alapítvány, Pesti Invalidus Ház*

BEVEZETÉS

Kevéssé ismert, hogy a volt Pesti Invalidus Ház,³ amely napjainkban a Fővárosi Közgyűlésnek és a Főpolgármesteri Hivatalnak is otthont adó épület, egyike azon kevés megmaradt fővárosi barokk építészeti emléküinknek, amely kultúr- és hadtörténeti szempontból is egyaránt kiemelkedő jelentőségű. Az impozáns épület alaprajzának ősi mintája a római légiós tábor rostélyos négyszöge, amely egyrészt világos és könnyen átlátható, másrészt megfelelő szervezettséget és egyúttal szeparációt is biztosít. Laktanyáknál, kórházaknál, börtönöknél – vagyis a sok embert befogadó épületeknél – évszázadok óta mindig szívesen alkalmazták ezt az időtálló építészeti megoldást.⁴ A 190×190 m alapterületű, négyszögletes alaprajzú barokk palota 1716–1741 között épült, és eredetileg 4000 személy befogadására tervezték. A költségeket az örökös tartományok rokkantalapítványa fedezte, amely magában foglalta a Széchényi György (1592–1695) esztergomi érsek által létrehozott alapítványból származó összegeket is. A bécsi udvar az érsek halála után 20 évvel érkezettnek látta az időt egy magyarországi invalidus ház felépítésére, és megbízták a budai prefektust, Regal Miksa altábornagyot, hogy egy erre alkalmas helyet keressen. Pestre esett a választás, és rövid időn belül megszerezték a város kevésbé beépített, északnyugati sarkában lévő telkeket.

¹ Dr. Kapronczay Katalin: Az irgalmasok pest-budai kórházának patikája. Gyógyszerésztörténet, XI. évfolyam, 2. szám, 2013. november, 4. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/gyogyszeresztortenet-2003-2014/> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

² Holló Szilvia Andrea: Az aggostyánok pesti palotája. Budapest Folyóirat, 2016/8. szám (augusztus), 13. <http://epa.oszk.hu/03000/03058/00020/pdf/> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

³ Írásomban a korabeli okmányokban, szabályzatokban alkalmazott írásmódot használom (Pesti Invalidus Ház).

⁴ Budapest Városháza Fórum Tervpályázat, Műemlékvédelmi Tervfejezet, 1. <http://static1.architectforum.hu/files2012/n00/01/12/00/muemleki-tervfejezet.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

1716-ban elkezdődtek az építkezések, majd 1724-ben, Savoyai Jenő herceg közbenjárására változtattak az eredeti elképzeléseken.⁵

Bár a herceg javaslatát Bécsben csak részben fogadták el, ettől kezdve jobban odafigyeltek az építkezésre. Az erre fordítható összeget megháromszorozták, és 1727-ben Anton Martinelli kiváló bécsi építész bízta meg az új tervek elkészítésével. Így született meg a középkori városfalat figyelmen kívül hagyó nagyszabású épületegyüttes gondolata. A lendületes folytatást a vármegye is segítette, még közmunkára ítélt rabokat is kirendeltek az építkezésre. Ennek hatására 1729-ben az Érsekújváron lévő rokkantház 300 lakója beköltözhetett új otthonába: a Pesti Invalidus Házba. Ezt követően Martinelli a folyamatosan változó anyagi körülményekhez igazodva átdolgozta nagyszabású tervét, és a ház befogadóképességét 4000 főről 2500-ra csökkentette, ezt azonban Bécsben nem fogadták el. Időközben az invalidusok ügyének két legnagyobb támogatója, III. Károly császár és Savoyai Jenő herceg is meghalt. Az építkezés néhány kisebb munkálat után 1741-ben leállt, mivel a város már kőanyagot sem adott a készletek kimerülésére hivatkozva. Martinelli 1747-ben bekövetkezett halála után néha felröppent a hír az építkezés folytatásáról, ám minden alap nélkül. A „zsúfoltnak” tartott Pesti Invalidus Házat II. József császár 1783. július 10-én megszüntette, lakóit Nagyszombatra költöztette. Az épületet a gránátosok laktanyájává – és katonai kórházzá – alakította át, az alapítás idején uralkodó nagyapja után Károly kaszárnya néven.⁶

AZ INVALIDUSOK ÉS AZ INVALIDUS HÁZAK EURÓPAI TÖRTÉNETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Mielőtt – vázlatosan – áttekintենék az invalidusok európai történetét, szükséges tisztáznunk, hogy kik is voltak az invalidusok. *Az invalidus szó latin eredetű, jelentése: erőtlen, rokkant, szolgálatra képtelen katona. Az invalidusok háza pedig olyan menedékház, ahova a rokkant katonákat ingyen vették fel teljes ellátásra, sőt ha szükséges, gyógyításra is.*

A rokkant katonák megbecsüléséről, gondozásáról már az ókorból vannak töredékes emlékeink, és Európa középkori történetének tanulmányozása során is találkozunk⁷ a sebesült és megrokkant katonákról való gondoskodással.⁸ Kontinensünkön azonban alig található írásos adat a lovagkort követő és katonailag „zsoldos korszaknak” nevezett időből. A megmaradt források szerint a 13. században Fülöp Ágost francia uralkodó alapított először kórházszerű menhelyet, de ténylegesen csak 1576-ban jött létre Párizsban az ún. Maison de charité chrétienne.⁹ A 16. században a sebesülteket általában a katonai hadműveletek területén levő városi vagy egyházi ispotályokban hagyták, ellátásukért pénzt fizettek, de a sérült és rokkant katonák további sorsáról alig gondoskodtak. A rokkantaknak vagy özvegyeiknek

⁵ Széchenyi György már a 17. század végén szükségesnek látta, hogy a „rokkant, elgyengült, öreg katonák” részére kórházat és menhelyet építsenek, ezért az egyik végrendeletében 157 000 rajnai forintot hagyományozott erre a célra. Irásné Melis Katalin: Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán (Budapest V. Károly körút 28–30.). Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest Régiségei XXXV. 2002, 549. http://epa.oszk.hu/02000/02007/00039/pdf/EPA02007_bp_regisegei_35_2_2002_549-585.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

⁶ Holló: i. m. 13.

⁷ A Pallas nagy lexikona. Arcanum Kézikönyvtár. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

⁸ Sztanó Zsuzsanna ny. őrnagy – Mihók Sándor ny. alezredes: Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően. Honvédségi Szemle, 142. évfolyam, 2014/3. szám, 132.

⁹ Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. 43. <http://mek.oszk.hu/05400/05419/05419.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

Az elaggott katonák épülete

(Forrás: www.google.hu/search?q=Az+elaggott+katonák+épülete&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=rLzH4xklZQsWQM%253A%252Cdx4I5uYhJlu-gM%252C_&usg=AFrqEzcuedj11F0wGQDyAn-ÜTBjM92q_wA&sa=X&ved=2ahUKEwjzofvWu9jcAhXJKJoKHXRURDyoQ9QEwAXoECAYQBg#imgrc=rLzH4xklZQsWQM)

egyszeri pénzsegélyt adtak, azonban a legtöbbjük koldusbotra jutott. Fontos mérföldkő, hogy a modern nemzetállamok létrejötte (1648) óta az államok kizárólagos monopóliuma lett a háborúk viselése. Azonban az első generációs hadviselés korában a vonalban vagy oszlopban harcoló embertömegeket a tábori kórházak már nem tudták elég gyorsan követni.

Ezért sok sebesült a harctéren – jórészt ellátatlanul – halt meg, nem jutott el a kórházig.¹⁰ A túlélő rokkant katonák sorsa pedig szinte kilátástalan volt. A harmincéves háború után a „feleslegessé vált” rokkantak valóságos csapást jelentettek Európára nézve: csapatokba verődve fosztogattak, raboltak és gyűjtogattak. Ezért kerültek a Richelieu korabeli Franciaországban a súlyos sebesültek zár alá a Hospital de la Pitié-ben, a rokkantakat pedig kisegítő szolgálatra várakba vezényelték és Párizsból minden rokkant katonát kitiltottak. XIV. Lajos Saint-Germainben olyan invalidus házat épített, amelyben orvosok és sebészek gondozták a rokkantakat. Az angliai Chelsea-ben 1680-ban a szárazföldi, Greenwichben a tengeri haderő rokkantjainak szerveztek gondozóintézetet. Oroszországban a cár 1682-ben több monostort utasított rokkant katonák befogadására. Ausztriában a bécsi Allgemeine Krankenhaus épült a rokkantak gondozására, de a 18. század elején Bécsben, Prágában, Pesten és Nyitrán is alapítottak katonai „rokkantházakat”.¹¹

A PESTI INVALIDUS HÁZ ALAPÍTÁSA

A korszak egyik legnagyobb mecénása Széchényi György esztergomi érsek, aki ifjúkorában a török által megszállt Budán lakott, szíven viselte a felszabadító hadjáratban részt vevők sorsát. Széchényi György negyvenhét esztendő főpásztori működése alatt közel 2 500 000 forintot költött alapítványokra és adakozásra.¹² *1690-ben vágbesztercei birtoka jövedelmét*

¹⁰ Dr. Weinhoff Judit: A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében. Nemzeti Közszo­l­gá­lati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, doktori (PhD-) értekezéstervezet, Budapest, 2016, 29. http://hhk.uni-nke.hu/uploads/media_items/dr_weinhoff-judit-a-katona-egeszsegugy-szerpe-a-rehabilitacio-xx-szazadi-fejlodeseben.original.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

¹¹ Kápróczay Károly: Egészségi és katona-egészségügyi állapotok a Rákóczi-szabadságharc idején. 3. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=212&lap=2> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

¹² Kováts Ágoston: A nemzetség-alapító Széchényi György. Korunk, 14. évf. 11. sz. 1939, 927. http://korunk.org/letoltlapok/zc_Korunk1939november.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

felajánlotta egy budai kórház építésére, de két év múlva úgy módosította végrendeletét, hogy a harcokban megsérült vagy elszegényedett katonáknak szánt ispotály és menhely inkább Pesten létesüljön. A felajánlást kiegészítette a csejtei és beckói uradalma minden hasznával, továbbá kikötötte, hogy megváltásuk esetén a teljes összeget e célra kell fordítani.^{13, 14}

A bécsi Udvari Kamara azonban – a nagy összegű háborús kiadások, a hadbiztosságok sikkasztásai és a fényűző bécsi udvartartás költségei miatt¹⁵ – jogellenesen nem a nagylelkű alapító akarata szerint rendelkezett a hatalmas összegről. Pedig a török elleni felszabadító harcoktól sújtott Magyarországnak égető szüksége lett volna a kóborló, szegény vagy rokkant, beteg katonák ellátásáról gondoskodó intézményre. Amikor 1715-en a hivatalban lévő esztergomi érsek ismételen felhívta a figyelmet elődje alapítványára, Bécsben már „elérkezettnek” látták az időt a rokkant ház építésének megkezdésére. Széchenyi György akarata megvalósulni látszott, mivel az érsek az alábbiakkal indokolta az 1692. január 24-én tett végrendeletét: „Gyakran tapasztalván, hogy őfelsége vitézei közül milyen sokan megromlanak, megcsonkulnak, megsántulnak és a táborig szolgálatra alkalmatlanokká válnak: hogy azért ne kényszerítettessenek koldulni, ablakok alatt heverni s a hideg miatt meghalni, Isten sugallatára katonai menhelyet emelünk és alapítunk...” Széchenyi György érseki alapítólevele továbbá előírta, hogy nemzeti, nemzetiségi és vallási különbség nélkül azokat a sebesült és beteg katonákat vegyék fel elsősorban, akik a törökök és a haza ellenségei elleni harcokban, a császári-királyi táborokban a táborig szolgálatra alkalmatlanokká váltak. S mindaddig tartsák ott őket, amíg korábbi egészségüket visszanyerik és a táborig szolgálatra ismét alkalmasak lesznek. Ha korábbi egészségüket nem nyerhetik vissza, életük fogytáig az intézményben kapjanak ellátást.¹⁶

A bevezetőben már említettem, hogy az 1716-ban elkezdődött grandiózus építkezés az otthon 1783-as megszűnésig sem fejeződött be, és a Pesti Invalidus Ház épülete az elkövetkező évszázadban is torzó maradt. A millennium korában a város kellős közepén nem katonaságra volt szükség, hanem kellett a hely a megnövekedett létszámú fővárosi adminisztrációnak. A katonai kincstár a Károly-kaszárnyának először csak a felét akarta átengedni, végül 5 600 000 forint örökáron átruházta a fővárosra az épület és a telek tulajdonjogát. Az átadási eljárás 1899. november 3-án lezárult, majd megkezdődött a rossz állapotú épületrészek bontása. Az Invalidus-palota elnevezés azonban napjainkig fennmaradt, pedig már századok óta nem aktuális a Barcsay Ábrahám magyar királyi testőr versében feltett költői kérdés: „Ha Károly császárnak ezen épülete / Nem volna, mi lenne vén vitéz élete?”¹⁷

¹³ Holló: i. m. 11.

¹⁴ Említést érdemel, hogy az alapítólevél kiállítására előtte öt hónappal, 1691. augusztus 19-én zajlott le az évszázad legkeményebb törökellenes ütközete Szalánkeménél, ahol mintegy 20 000 török katona esett el, köztük Köprülü Musztafa nagyvezír is, de a győztes szövetséges hadseregből is 3000 halott maradt a csatatéren, köztük Zrínyi Ádám főhadbiztos, a költő Zrínyi Miklós fia. A háborús események késztették arra a 100. életévében járó Széchenyit, hogy a háborúskodás ütötte sebek gyógyításához vagyona, gazdagsága és lehetőségei arányában hozzájáruljon. Kiss József: Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720–1730-as években. Hadtörténelmi Közlemények, 34. évfolyam, 2. szám, 237. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Hadtortenelmi_Kozlemenyek_1987/?pg=259&layout=s (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

¹⁵ Holló: i. m. 12.

¹⁶ Kiss (1987): i. m. 247.

¹⁷ Holló: i. m. 13.

AZ INTÉZMÉNY ÉPÍTÉSÉT, MŰKÖDÉSÉT BIZTOSÍTÓ GAZDASÁGI ÉS PÉNZÜGYI FORRÁSOK

Széchenyi érsek adományán kívül az építkezés folytatásában a döntő fordulat csak 1726-ban következett be, amikor Miksa hannoveri herceg hagyatékában végrendeletileg 125 000 r. (rhénes, rajnai) Ft értékű vagyont bocsátott a Pesti Invalidus Ház rendelkezésére készpénzben és ingatlanban. Ezzel a nagy értékű hagyatékkal a Pesti Invalidus Ház alapítványi vagyona 344 800 r. Ft-ra emelkedett. 1728 februárjában Savoyai Jenő tábornagy elrendelte, hogy a Magyarországon és csatolt területein elhelyezett és eltartott 36 császári–királyi ezred minden katonája élelemadagjából havonta 1 krajcárral járuljon hozzá a pesti építkezési alaphoz.

Előírta, hogy a feleség és gyermek nélkül elhunyt tisztek 3 havi illetményét (amely a hadiszabályzat szerint korábban az ezredpénztár tartalékalapját képezte), továbbá az ezredtől elbocsátott idegen nemzetiségű rokkantak végkielégítését és a katonai „ius albinagii” (elhunyt külföldiek vagyonának öröklésének joga) szerint az örökös nélküli javak kincstárát illető részét és a különböző jötevek helység és hely megjelölése nélküli végrendeleti adományait, végül a katonai kihágásokat illető pénzbírságokat ezredenként összesítsék és utalják át a pesti építkezési alapba. A bevételek számbavételénél elérkeztünk ahhoz a jövedelemforráshoz, amely a mai olvasó számára meglepőnek tűnhet. A Pesti Invalidus Ház ugyanis 1731-től *földesúri jogokat* gyakorolt a Jászkun Hármaskerület¹⁸ felett, és annak 1745-ben történő megszűnése szoros kapcsolatban van a jászkun redempcióval (önmegváltással) is.¹⁹ Az Invalidus Ház fennhatósága idején a jászkunok robotteher helyett árendát (haszonbért) fizettek, súlyos fizikai elnyomástól nem szenvedtek.²⁰ A jászkunok nem váltak jobbgyökká, hanem „taksás szabadokként” emlegették őket, azonban szolgáltatási terheik a

¹⁸ A török kiűzését követően a bécsi udvar fegyverrel meghódított területnek tekintette Magyarországot, és úgy gondolta, hogy a fegyveres hódítás jogán szabadon rendelkezhet vele. Mivel a császári kincstár kongott az ürességtől, Bécsben elhatározták a korona uralma alá került új szerzeményű területek pénzze tételét. 1702. március 22-én I. Lipót császár 580 000 r. forintért eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek. Még ugyan-ezen év májusában a kor szokásainak megfelelően mindhárom kerületben meg is történt az új, idegen földesúr beiktatása. Az eladás ellen általános volt a tiltakozás mind az országgyűlés, mind a nádor, mind pedig a Jászkun Hármaskerület lakossága részéről. A jászok és a kunok folyamatos tárgyalások eredményeként elérték, hogy zálogformára változtatták az eredendően jogtalan eladást. 1715-ben a Német Lovagrend kijelentette, hogy lemond az örökvételi jogról, a Jászkunság tulajdonjogáról, ha visszakapja az érte kifizetett 580 000 aranyforintot. 1731-ben a Pesten építendő invalidus katonák kórházára összegyűlt pénzalapból az Udvari Kamara – teljesen jogellenesen – kifizette a Német Lovagrendet, de mindez csupán azt jelentette, hogy a Jászkunság földesurat cserélt. Jászkun önmegváltás emléknapijáról szóló országgyűlési határozati javaslat, 2. <http://www.parlament.hu/irom39/13092/13092.pdf> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

¹⁹ Az 1745. május 6-i önmegváltásról az Országgyűlés 4/2014. (II. 7.) határozatában is megemlékezett, és május 6-át, a Jászkun Hármaskerület önmegváltását, a Redemptiót lehetővé tevő diploma Mária Terézia általi aláírásának napját a Jászkun önmegváltás emléknapijává nyilvánította. A határozat fontos üzenete, hogy hazánk országgyűlése több mint 250 év után is szükségesnek tartja, hogy tisztelettel adozzon azon jászkun polgárok előtt, akik – a magyar történelemben példátlan módon – szabadságukat 580 000 rhénes (rajnai) aranyforintért vásárolták vissza. 4/2014. (II. 7.) OGY határozat a Jászkun önmegváltás emléknapijáról. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=A14H0004.OGY> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

²⁰ Pethő László: Egy mikrorégió az ezredfordulón. Nézőpontok – Interjúk. A jászkunsági fejlődés csúcspontja: a redemptio. Kiss József történész. MTA Politikai Tudományok Intézete és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke, Budapest, 1999. <http://vfk.vfmk.hu/0000011/mik19.htm> (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

korábbi közel kétszeresére növekedtek,²¹ mivel az Invalidus Ház az éves haszonbér összegét 25 000 r. forintról 45 000 r. forintra emelte.²²

A valódi problémát azonban nem a gazdasági terhek jelentették. A korábban sokféle hatalmaskodáshoz, erőszakhoz hozzászókot, igen kemény, ugyanakkor nehezen fegyelmezhető invalidusokat a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága és a Budai Hadbiztosság szívesen alkalmazta mind a földesúri, mind a hadiadó behajtására a Jászkun Kerületben, ahol 1735-ben a hadiadó összege meghaladta a 37 000 r. Ft-ot, a földesúri adó pedig 34 700 r. Ft-ra emelkedett. Amikor valamelyik jászkunsági város vagy község a meghatározott időre nem tudta teljesíteni, vagy éppen elhalasztotta az adóbefizetést, a földesúri tisztek kérésére a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága adóvégrehajtó különítményt rendelt ki a helységbe, ahol elsősorban a bírákat és a tanácsok előjáróit vonták felelősségre az adófizetés halogatása miatt. Több esztendőben előfordult, hogy egyszerre 50 főből álló (!) fegyveres különítményt vezényeltek ki adóbehajtásra, s ilyenkor 15–20 kocsit kellett értük küldeni Pestre, természetesen ingyen. Az érintett városok vagy községek néha heteken át kénytelenek voltak a hivatlan végrehajtókat elszállásolni és élelmezni. A Pesti Invalidus Ház földesúri tevékenysége a földesúri tisztek hatalmaskodása és visszaélései miatt már távolról sem állt összhangban Széchényi György esztergomi érsek alapítólevelének jótékonyági és emberbaráti előírásaival. Emellett az intézmény gazdasági érdekei is sok vonatkozásban ellentétben álltak a Budai Hadbiztosság érdekeivel. Minél nagyobb méretű volt az országban elhelyezett katonaság eltartásának, beszállásolásának és csapatszállításának a terhe, annál nehezebbé vált a földesúri adó behajtása a jászkunsági adófizetők körében.²³ A rendelkezésre álló források szerint a jászkunsági földesúri adó összege annak közel 15 éves fennállása alatt mintegy 340 000 r. Ft-ra rúgott, s ennek kb. 97%-át a Pesti Invalidus Ház közvetlen szükségleteire fordították.²⁴

ÉLET A PESTI INVALIDUS HÁZBAN

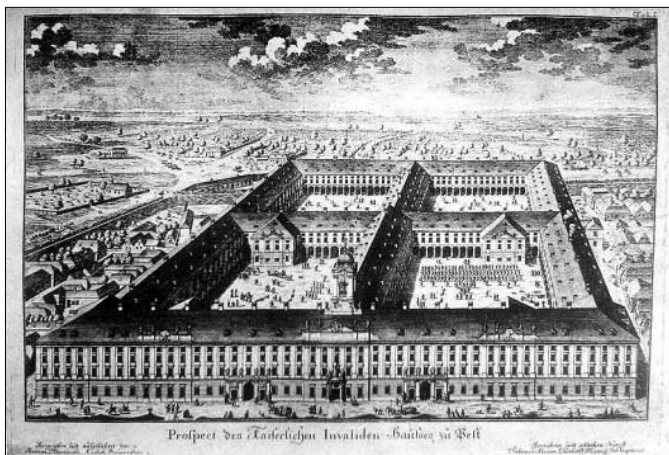
A gazdasági alapok áttekintése után áttérünk arra a területre, amely talán a legérdekesebb, vagyis, hogy milyen volt a „hétköznapi” élet az intézmény falain belül. Előtte azonban tisztáznunk kell, hogy kiket vettek fel a Pesti Invalidus Házba, vagyis valójában kik voltak az intézmény lakói. Széchényi érsek alapítólevelének azon rendelkezése, mely szerint a felvétel csak az esztergomi érseki káptalan előzetes tudtával és engedélyével válik érvényessé, a gyakorlatban soha nem valósult meg. A felvétel rendjét az Udvari Haditanács akként szabályozta, hogy azok a rokkant katonák, akik az ország területén elhelyezett ezredektől beutaló levelet kaphatnak, kérvényüket a hadbiztossághoz nyújtásuk után, ott lássák el javaslattal és terjesszék fel az Udvari Commissio elnökéhez jóváhagyás végett. Külön haditanácsi parancsban közölték az ezredekkel, hogy az elbocsátó levélben pontosan tüntessék fel: az ember nőtlen-e, vagy nő, van-e gyermeke, vagy nincs, nehogy elbocsátásuk után, útközben nőszüljenek meg, vagy vegyenek magukhoz gyermeket, mert azok ez esetben nem minősülénének törvényes hozzátartozónak. Érdekes, hogy az előírás csak a legénységi állományú rokkantakra vonatkozott.

²¹ Illyés Bálint – Illyés Katalin: A Fölső-Kiskunság története. In: Dr. Tóth Károly (szerk.): Nemzeti Park a Kiskunságban. Natura, Budapest, 1979, 422.

²² Halász Géza – Janó Ákos: A redempció kora. In: Janó Ákos (szerk.): Kiskunhalas helytörténeti monográfia, I. Bács-Kiskun megyei Nyomda Vállalat, Kecskemét, 1965, 50.

²³ Kiss (1987): i. m. 254–255.

²⁴ Uo. 259.

Az Invalidusok Házának terve Kleiner rézmetszetén 1740-ben

(Forrás: Invalidusok Háza, Károly kaszárnya, <http://egykor.hu/images/2010/original/budapest-v-kerulet-invalidusok-haza-karoly-kaszarnya-.jpg>)

Az altisztek és a közkatonák – akik ezredüknél muskétások, gránátosok, dragonyosok, vértések, karabélyosok, huszárok vagy hajdúk, altisztek vagy közlegények voltak – az intézménybe való felvételüktől és belépésüktől kezdve közkatonának minősültek, bár a rátermettebbek közül többen megtarthatták eredeti rendfokozatukat. A beérkező katonák teljesen új ruházati felszerelést kaptak. Bizonyos értelemben szabvány alakult ki: a közkatonák egyenruházata gyöngyszínű posztóból készült vörös felhajtással, a strázsamestereké egészen vörös, a vicestrázsamestereké és a tizedeseké fehér kabát, vörös ujjas-melles, a dobosoké vörös vállszinórral. A sapka és a nadrág ugyanolyan posztóból készült, kiosztottak nekik cipőt, inget, harisnyát, nyakravalót, csuklyát és tarisnyát. A tisztek azonban nem kaptak ruházati felszerelést az intézményben, rendfokozatuknak megfelelően a saját fizetésükből vásároltak vagy csináltattak maguknak egyenruhát.²⁵ Az Invalidus Ház parancsnoksága mindenben a legjobbat akarta nyújtani a rokkantaknak, ezért a betegápolást és a gyógyszerház kezelését a mai szóhasználattal élve „kiszervezte”, és ezt a fontos tevékenységet az irgalmasokra bízta. Ennek szellemében az Irgalmas Rend és az Invalidus Ház parancsnoksága 1731. január 1-jén 15 pontos szerződést kötött, amelyben részletesen szabályozták az ellátás rendjét. A megállapodás alapján a betegek ápolása, étellemezése, a tisztaság biztosítása az irgalmasok feladata volt. Mindezért a szolgáltatásért a katonai parancsnokság fejenként naponta 10 krajcárt fizetett. A betegházba a rokkantakon kívül csak tiszteket, katonai tisztviselőket vehettek fel. A kaszárnyában az irgalmasok naponta – meghatározott időben – szemléztek, a valóban betegeket az ispotályba szállították. Az elhunytak temetéséről is az irgalmasok gondoskodtak. Misét naponta kétszer mondtak: egyet a templomban, egyet az ispotály kápolnájában. Szentbeszédet viszont csak a szervita szerzetesek mondhattak, míg a gyászmise celebrálása az irgalmasok feladata volt.²⁶ A lelkigondozást egyébként az alapítólevél is előírta, annak a szerzetesrendek maradéktalanul eleget is tettek. A Pesti Invalidus Házba felvett igényjogosultak feleségei és gyermekei is kivették a részüket az intézmény mindennapi életéből. Mivel nem volt központi konyha, így kisebb csoportok alakultak, amelyek 1-1 részüstöt kaptak használatra, hogy maguk főzzenek. Itt a nőknek is volt rendszeres elfoglaltsága. Mivel az asszonyok a szabályzat értelmében zsoldot és étellemezési ellátmányt nem kaptak, csak

²⁵ Uo. 246–247.

²⁶ Dr. Kapronczay Katalin: i. m. 4.

elhelyezést és – kórházi elhelyezés nélküli – orvosi ellátást, többféle munkát vállalhattak az intézményen belül: gyermekfelügyeletet, fehérnemű-készítést, varrást, javítást, főzést, mosást, a tisztí lakásokban és a parancsnokságon takarítást, sőt az építkezésnél is akadt számukra megfelelő munka, így elegendő keresethez juthattak.

Külön gondoskodott az intézmény az iskoláskorú gyermekek taníttatásáról. A gyermekek később iskolai tanulmányaikat tovább folytathatták valamelyik szerzetesi iskolában, a lányok elhelyezkedhettek iparosoknál vagy háztartásokban, a fiúk pedig a századoknál dobosként, városi iparosoknál tanulóként vagy akár az építkezésen is dolgozhattak.²⁷

A Pesti Invalidus Házban elhelyezett katonai állományú személyek pénzbeli ellátásként zsoldra és természetbeni ellátásra voltak jogosultak, ami napi kenyérfejadag, évente meghatározott mennyiségű só, gyertya és tűzifa volt. A tisztí rendfokozatúak a részükre járó fizetésből és ellátmányból jó színvonalon éltek, a lakást és az ellátmányt térítésmentesen kapták, a főzésért, a takarításért és a mosásért pedig bejáró alkalmazottat fizethettek. A nem tisztí állomány élete azonban nem volt ennyire kiegyensúlyozott, ezért csak további munkával tudták életüket elviselhetőbbé tenni (pl. keresetük kiegészítéseként parancsnoki engedéllyel különböző építési munkát vállalhattak az intézményen belül, azonban napi keresetük 1/3 részét „ruhakopás” jogcímen levonták).

A fentiek tükrében nem meglepő, hogy a különböző nemzetiségű, nyelvű, rangú, rendfokozatú és korú rokkantak igen rosszul viselték el a katonai fegyelem, az alá- és fölrendeltség, valamint a belső szolgálat előírásait, szabályait és a napirendet, ezért a fegyelmezés megszervezése nem kis gondot okozott a parancsnokságnak. Az intézmény falain belül gyakran előfordult „a veszekedés, követelődzés, feslettség, részegeskedés, istenkáromlás, szolgálatmegtagadás és szökés is”. A szolgálati utasítás és a rendtartás azonban kötelezően előírta, hogy a Pesti Invalidus Ház belső szolgálatra alkalmas katonaságát naponta – ha csak csekély mértékben is – katonai gyakorlatokkal kellett foglalkoztatni. A katonai állománynak esküt kellett tennie, emlékeztetve őket arra, hogy továbbra is katonai igazságszolgáltatás alatt maradtak, így mindenféle kihágásuk büntetést von maga után. Kisebb egységenként alaki képzés, zártrendi gyakorlat, őrszolgálat, ruházat és felszerelés-karbantartás, a körlet tisztán tartása is a napirendben szerepelt. Ezért több helyen állítottak fel őrséget (pl. a parancsnoki iroda, a gazdasági hivatal, a betegszobák és a raktárak mellett), és szervezett éjszakai őrség felügyelte az építkezést és az intézmény körüli utcákat is, továbbá invalidusok kísérték a szállítmányokat, a dunai hajókat, a tutajokat a kikötőbe, majd onnan a szekereket, amelyek a szükséges anyagokat vagy az intézmény ellátmányát szállították.

Századonként és szálláskörletenként az altisztek vigyáztak arra, hogy a berendezési tárgyak épségben maradjanak. Aki ezekben kárt okozott, zsoldjából annak értékét kíméletlenül levonták. Ha a tettest nem találták, az egész közösséget kötelezték kártérítésre, sőt büntetést is kaptak. A kockajáték és minden más szerencsejáték tilos volt az intézmény egész területén. A rendbontókkal és a tilalom megszegőivel szemben szigorú büntetéseket szabtak ki (zsold-, élelemvonás, zárka, a szabadság és kimenő elvonása stb.). „Mértékletességből” a megbotozástól és a puskahordozástól az invalidusokat nagyvonalúan megkímélték. Ha nagyobb büntények fordultak elő, azokat alapos kivizsgálás után jegyzőkönyvvel együtt ítélelhozatalra az Udvari Commissióhoz kellett beküldeni. Bár életfogytiglani ellátásra szolt az intézménybe való felvétel, mégis előfordult, hogy néhányan leszerelésüket és elbocsátásukat kérték. Ez esetben hiteles igazolványt kellett hozniuk arról, hogy valamely város,

²⁷ Kiss (1987): i. m. 249.

község vagy földesúr állandó letelepedést, megélhetést és ellátást biztosít a rokkant személy részére és ezért felelősséget is vállal. Akik előtt viszont nem volt ilyen lehetőség, s ráadásul még „iszákoságra is adták magukat”, elég könnyelműen vállalták a szökés kockázatát is. Ez lassan a legsúlyosabb gondok egyikévé vált a Pesti Invalidus Házban. Az intézmény parancsnokának 1733. áprilisi jelentése arra utalt, hogy az egyes ezredeknél többen csak azért vétették fel magukat a Pesti Invalidus Házba, hogy onnan minél előbb hazaszökjenek, hiszen valamennyien külföldiek voltak.

Az Udvari Commissio éppen ezért szigorúan előírta az új szolgálati utasításban, hogy a kötelező szemléket évente kétszer – május és november hónapban – tartsák meg. Külön elrendelték, hogy az eskütételnél magas rangú tiszt olvassa fel az eskü szövegét, amelyben rögzíteni kell a szökés tilalmát. Az említett utasítás 31. §-a a többszöri visszaeső szökevény esetében még a halálbüntetést is kilátásba helyezte: „*Aki a Pesti Invalidus Házból elszökött, de elfogták, vasban és bilincsben börtönbe kell zárni, magasabb parancsnoksági ítélet szerint legyen büntetve. Ha azonban már többször is kereket oldott, elfogása esetén netán legyen felakasztva.*”²⁸ Az intézmény ugyan nem alkalmazta a halálbüntetést, de az egyre szigorúbb rendszabályok miatt népszerűsége rohamosan csökkent az ott elhelyezett állomány körében. A fennmaradt források szerint 1734 augusztusában: 890 invalidus katona, 123 hozzátartozó feleség és ugyancsak 123 kiskorú (13–15 éven aluli) gyermek alkotta az intézmény személyi állományát. Ezek mellett százával dolgoztak az építkezésen iparosok, szak- és segédmunkások, szállítók, rakodók és karbantartók is.²⁹ 1783-ban megközelítőleg 2500 főnyi igényjogosult és családtagja élt az intézményben, így a felszámolás indokaként felhozott „túlzsúfoltságra” történő hivatkozás tulajdonképpen csak ürügy volt az invalidusok más helyőrségekbe történő áthelyezésére. A valódi cél az épület kaszárnyává alakítása és abban a Degenschild gránátoszászlóalj elhelyezése volt.

ÖSSZEGZÉS

Az alapító Széchényi érsek nemes szándéka megkérdőjelezhetetlen, azonban annak gyakorlati megvalósítása már a kezdetektől nehézkesen haladt. Ennek alapvető oka az volt, hogy a Habsburg Birodalom államháztartása sohasem volt mentes a pénzügyi zavaroktól, de a 18. század első évtizedeiben különösen megnöttek a kiadásai. Az európai nagyhatalmi státushoz szükséges létszámú hadsereg és az egyre növekvő államapparátus költségeit a bevételek nehezen fedezték, ami az államadósság hihetetlen mértékű felduzzadását eredményezte.³⁰ Ezért a „kegyes alapítvány” pénzeszközeit – az 1716 augusztusában történt alapköletételig – nem az alapító akarata szerint hasznosították, pénzügyi problémák esetén azt az állam sokszor „kölcsonvette”. A Pesti Invalidus Ház továbbépítését és fejlesztését pedig végképp lehetetlenné tették az osztrák örökösödési háború (1740–1748) kiadásai, emberi és anyagi veszteségei. A Habsburg Birodalom a szövetséges Angliától és Hollandiától kapott pénzeségly (1741–1748) nélkül önerőből nem tudta finanszírozni a háborút.

²⁸ Kiss (1987): i. m. 250–252.

²⁹ Kiss József: Az Irgalmas Rend első konventjei hazánkban. Vigilia, 55. évfolyam, 1990/10. szám (október), 743. http://vigilia.hu/node/Vigilia_1990_10_facsimile.pdf (Letöltés időpontja: 2017. 07. 01.)

³⁰ Fazekas Rózsa: Magyarország államháztartása és adórendszere a XIX. sz. első felében. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv 9. Nyíregyháza, 1993. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_szsz_ek/ (Letöltés időpontja: 2017. 12. 27.)

A helyzet annyira súlyos volt, hogy az osztrák hadsereget csak az első 300 ezer font sterling összegű brit segély mentette meg a teljes összeomlástól.³¹ Ebben a helyzetben Mária Terézia számára nem volt más lehetőség, mint az építkezés költségeinek csökkentése. Az uralkodó 1741-ben ugyan teljesen nem állította le az építkezést, de a Széchényi érsek által megálmodott és III. Károly támogatásával létrehozott intézmény nem lett hosszú életű. A Pesti Invalidus Ház volt az első olyan emberbaráti intézmény hazánkban, amelyet az állam a szerzetesrendek bevonásával működtetett. Az állam azonban nem tudta és később pedig nem akarta, hogy az intézmény az alapító elképzelései szerint működjön. II. Józsefnek nem állt érdekében, hogy szerzetesrendek által is támogatott invalidusok éljenek a városfalon belül, az épületet annál értékesebbnek tartotta, ezért egy gránátoszászlóaljzat telepített „az aggostyánok pesti palotájába”. Összefoglalóan megállapítható, hogy a Pesti Invalidus Ház fennállása alatt megfelelt eredeti intézményi hivatásának, de földesúri joghatóságánál fogva már felemás intézménnyé vált.³² Jelentősége a köz- és katonaegészségügy, valamint a gyógyszerésztörténet szempontjából is kiemelkedő, mivel a korszak egyik leghatékonyabb – egészségügyi szabályokat is tartalmazó – rendtartásával (1733) rendelkezett, amely különösen nagy gondot fektetett a közösségi terek tisztántartására, az azt elhanyagolókat pedig szigorúan büntette. A rendtartás hatása egyértelműen tetten érhető az 1739-ben Pesten tomboló pestisjárvány kezelésében, mivel az kevésbé sújtotta az intézményben lakó invalidusokat, mint a város lakosságát.³³ Az intézmény területén 1736-ban nyílt meg, a hazai gyógyszerészet egyik szakmai fellegvára, a Gránátalma Gyógyszertár, amely az invalidusokon kívül Pest polgári lakosságát is ellátta korszerű készítményeivel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 4/2014. (II. 7.) OGY határozat a Jászkun önmegváltás emléknapijáról. <https://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=A14H0004.OGY>
- A Jászkun önmegváltás emléknapijáról szóló országgyűlési határozati javaslat. <http://www.parlament.hu/irom39/13092/13092.pdf>
- A Pallas nagy lexikona. Arcanum Kézikönyvtár. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/>
- Budapest Városháza Fórum Tervpályázat, Műemlékvédelmi Tervfejezet. <http://static1.architectforum.hu/files2012/n00/01/12/00/muemleki-tervfejezet.pdf>
- Fazekas Rózsa: *Magyarország államháztartása és adórendszere a XIX. sz. első felében*. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltári évkönyv 9. Nyíregyháza, 1993. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_szsz_ek/
- Halász Géza – Janó Ákos: *A redempció kora*. In: Janó Ákos (szerk.): *Kiskunhalas helytörténeti monográfia, I. Bács-Kiskun megyei Nyomda Vállalat, Kecskemét, 1965.*

³¹ Kovács Zoltán: „Vérszopó szoldosok” vagy szükséges szövetségesek? Anglia és a kontinentális szubvenciók 1715–89. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*. 9 fasc. 3., 2004, 101. [http://epa.oszk.hu/02100/02137/00003/pdf/](http://epa.oszk.hu/02100/02137/00003/pdf/Letoltés_időpontja:2017.12.27.) (Letöltés időpontja: 2017. 12. 27.)

³² Kiss (1987): i. m. 260.

³³ Megjegyzést érdemel, hogy pestisjárványok idején sok magyarországi településen a „védekezésnek” olyan formáit (is) alkalmazták, amelyek mai szemmel furcsának tűnnek és természetesen teljesen hatástalanok is voltak, pl. a muzsikálás megtiltása lakodalmakban és csapszékekben, az utcai dalolás, éneklés, kiáltozás, káromkodás, nyilvános dohányzás betiltása. A tilalom megszegőit pénzbírságra, bizonyos esetekben testi fenytésre (pálcabüntetésre) ítélték stb. Halász–Janó: i. m. 49.

- Holló Szilvia Andrea: *Az aggostyánok pesti palotája*. Budapest Folyóirat, 2016/8. szám (augusztus), <http://epa.oszk.hu/03000/03058/00020/pdf/>
- Illyés Bálint – Illyés Katalin: *A Felső-Kiskunság története*. In: Dr. Tóth Károly (szerk.): Nemzeti Park a Kiskunságban. Natura, Budapest, 1979.
- Írásné Melis Katalin: *Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán (Budapest V., Károly körút 28–30.)*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest Régiségei XXXV. 2002. http://epa.oszk.hu/02000/02007/00039/pdf/EPA2007_bp_regisegei_35_2_2002_549-585.pdf
- Kapronczay Károly: *Egészségi és katona-egészségügyi állapotok a Rákóczi-szabadságharc idején*. <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=212&lap=2>
- Dr. Kapronczay Katalin: *Az irgalmasok pest-budai kórházának patikája*. Gyógyszerésztörténet, XI. évfolyam, 2. szám, 2013. november. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/gyogyszeresztortenet-2003-2014/>
- Kiss József: *Az Irgalmas Rend első konventjei hazánkban*. Vigilia, 55. évfolyam, 1990/10. http://vigilia.hu/node/Vigilia_1990_10_facsimile.pdf
- Kiss József: *Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720–1730-as években*. Hadtörténelmi Közlemények, 34. évfolyam, 2. szám, Hadtörténelmi Intézet, Budapest, 1987. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1987/?pg=259&layout=s
- Kovács Zoltán: „Vérszopó zsoldosok” vagy szükséges szövetségesek? Anglia és a kontinentális szubvenciók 1715–89. Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophicatum. 9 fasc. 3., 2004. <http://epa.oszk.hu/02100/02137/00003/pdf/>
- Kováts Ágoston: *A nemzetség-alapító Széchenyi György*. Korunk társadalomtudományi folyóirat, 14. évf. 11. sz. 1939. http://korunk.org/letoltlapok/zc_Korunk1939november.pdf
- Pethő László: *Egy mikrorégió az ezredfordulón. Nézőpontok – Interjúk. A jászkunsági fejlődés csúcspontja: a redemptio*. Kiss József történész. MTA politikai Tudományok Intézete és a Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke, Budapest, 1999. <http://vfek.vfmk.hu/00000111/mik19.htm>
- Sztanó Zsuzsanna – Mihók Sándor: *Hadigondozás Magyarországon az I. világháborút követően*. Honvédségi Szemle, 142. évfolyam, 2014/3.
- Takáts László: *A Rákóczi-szabadságharc egészségügye*. <http://mek.oszk.hu/05400/05419/05419.pdf>
- Dr. Weinoffer Judit: *A katona-egészségügy szerepe a rehabilitáció XX. századi fejlődésében*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtudományi Doktori Iskola, Doktori (PhD-) értekezéstervezet, Budapest, 2016. http://hkk.uni-nke.hu/uploads/media_items/dr_-weinoffer-judit-a-katona-egeszsegugy-szerepe-a-rehabilitacio-xx_-szazadi-fejlodeseben.original.pdf